

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TERMIZ IQTISODIYOT VA SERVIS UNIVERSITETI

“TASDIQLAYMAN”

Termiz iqtisodiyot va servis
universiteti rektori

A.Sattarov

2024 -yil “ 30 ” 08

O'ZBEKISTONDA YER-SUV MUNOSABATLARI
(QADIMGI DAVRDAN HOZIRGI KUNGACHA)

FANINING O'QUV DASTURI

Bilim sohasi: 200000-Sa`nat va gumanitar fanlar
Ta`lim sohasi: 220000- Gumanitar fanlar (tillardan tashqari)
Ta`lim yo`nalishi: 70220301-Tarix

Fan/modul kodi MTAR1405	O'quv yili 2024-2025	Semestr 2	Kreditlar 6	
Fan/ modul turi Majburiy	Ta'lim tili O'zbek		Haftadagi dars soatlari 2/2/6	
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari	Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama
	O'zbekistonda yer va suv munosabatlari (qadimgi davrdan hozirga kungacha)	60	90	150
2.	<p>I. Fanning mazmuni:</p> <p>Fanni o'qitishdan maqsad – “O'zbekistonda yer va suv munosabatlari (qadimgi davrdan hozirga kungacha)” fani orqali talabalarda xolisona ilmiy dunyoqarashni, ko'nikma va malakani shakllantirish.</p> <p>Fanning vazifasi – O'zbekiston tarixida, davlatchilikning shakllanishi va unda yer-suv munosabatlarining ahamiyatini ko'rsatishdan iborat.</p> <p>II. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari)</p> <p>II.I. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi:</p> <p style="text-align: center;">1-mavzu. O'ZBEKISTONDA DEHQONCHILIK MADANIYATINING SHAKLLANISHI</p> <p>Qadimgi O'rta Osiyoda ilk dehqonchilik madaniyatining shakllanishi va rivajlanish omillari. Qadimgi odamlar yashagan davrda O'rta Osiyoning tabiiy shart – sharoiti, ularning tarqalgan hududlari hamda manzilgohlari. Tirikchiligi va hayotiy manbalari. Terimchilik qiladigan yerlari va o'zlashtiruvchilik xo'jaligi. Tosh qurollar yasash. Tabiiy olovdan foydalanish. Ijtimoiy ya'ni to'dadagi munosabatlar. Atrof muhit haqida dastlabki tasavvurlar, muomala, til, etiqodiy va g'oyaviy tushunchalarni yuzaga kelishida inson bilan tabiatning bevosita bog'liqligi. Dehqonchilik madaniyatining shakllanishida daryolar va ularning irmoqlarining tutgan o'rni. Amudaryo va uning deltasi. Tarixiy manbalarda Zarafshon. O'rta Osiyoda neolit davri ziroatchilik makonlari. Xorazmdagi Suvyorgan kanali va uning atrofidagi manzilgohlar. Ilk ishlab chiqaruvchi xo'jaliklari: ovchilik va xonaki chorvachilik, hunarmandchilik va dehqonchilikni yuzaga kelishida ayollarning buyuk kashfiyotchilik hissasi. Eneolit davri motiga dehqonchiligi, sun'iy sug'orish tarmoqlari, tosh o'roqlardan foydalanish.</p> <p>Bronza va ilk temir davrida yer-suv munosabatlari, sug'orma dehqonchilik markazlari. Bronza davrida O'zbekistonda irrigatsiyaning shakllanishi. Sun'iy sug'orishning tog'oldi vohalar va daryolar etaklaridagi yerlarni o'zlashtirishda ahamiyati. Loyqa va qayr dehqonchiligi. Daryo va uning tarmoqlari etaklarida suv toshqinlaridan atrofga tortilgan ilk sug'orish ariqchalari sug'orma dehqonchilikning paydo bo'lishi.</p> <p style="text-align: center;">2-mavzu. QADIMGI DAVLAT BIRLASHLAMALARINING SHAKLLANISHIDA YER VA SUV MUNOSABATLARI</p>			

Qadimgi davlat birlashmalarining shakllanishida yer va suv munosabatlari. Sug'orma o'troq dehqonchilikka o'tish va uning rivojida patriarxal oilalarining asosiy ishlab chiqaruvchi kuch sifatidagi mohiyati. Ilk temir davri makonlari va sun'iy kanallar qurilishining boshlanishi. Jamoa yerlari va suv xo'jaligini shakllantirish. Qadimgi Baqtriya, Qadimgi Xorazm, Qadimgi So'g'diyona davlatlari aholisining daryolar irmoqlari bo'ylab joylashuvi. Xorazm atrofida sun'iy sug'orishning rivojlanishi natijasida Amudaryoning Dovdon tarmog'i suvlari Chirmonyop, Qal'aliqir, Ko'zaliqir va hokazolargagina sarf etilishi. Ayrim o'troq vohalarda qishloq (kat)larning kengayib yirik maskat (ilk shahar)larga aylanishi. Ziroatchilik va erkin navlari turlarining ortib borishi. Imoratsozlik va qurilish xom ashyolari. Ishlab chiqaruvchi xo'jalik: dehqonchi-lik, chorvachilik, hunarmandchilik va mol ayirboshlash, savdo-sotiqning shakllanishi. Mahalliy boshqaruv, mirobchilik va ommaviy hashar-begor, yirik sug'orish tarmoqlarining o'tkazilishi va suv inshootlari. Xususiy mulklarni shakllanishi. **Ahmoniyar va Yunon-makedonlar hukmronligi davrida yerga munosabat masalalari.** Qang', Dovon va Kushon davlatlarida aholining sinfiy tabaqalanishi hamda yer va suv munosabatlari. Davlat, ibodatxona (vag'nze), xususiy va jamoa yerlari. Xorazmning antik davrida qazilgan kanallari o'zanining (Qirqqiz, Qo'rg'oshinjal'a, Bozorqal'a, Jonbosqal'a, Anqoqal'a, Guldursundan pastroqdagi, Yakka porson, Qarg'ateshkanqala, Qizilqal'a, Qavatqal'a yaqinidagi kanallar) juda sayoz bo'lishi.

3-mavzu. ILK O'RTA ASRLARDA YER EGALIGI MUNOSABATLARI

Ilk o'rta asrlarda dehqonchilik vohalarining kengayishi. Sug'orish, melioratsiya va ekin yetishtirish agrotexnikasi. Yer maydonlarini o'g'itlash. Qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojning oshishi. Yerga egalik qilish munosabatlari. Suvdan foydalanish. Mulkchilik munosabatlari. "Dehqonlar", "kadivarlar", "kashovarlar". V-VI asrlarda O'rta Osiyo hududida yetishtirilgan dehqonchilik mahsulotlari: g'alla, sholi, g'o'za va boshq. V asrda barpo etilgan sug'orish tarmoqlari: Darg'om, Zog'ariq, Bo'zsuv. Adirlarga suv chiqarishda o'q, gupchak va tishli g'ildirakka asoslangan murakkab gidrotexnika inshootlari: charxparrak, chig'ir va boshq.

VI-VIII asrlarda mahalliy hokimliklarda yer-suv munosabatlari. Nahrifay, Xarkon, Anhor, Kalkovuz kabi yirik sug'orish inshootlarining qurilishi. Mulkdor-ozod, shahar hunarmandlari-ozodkor, savdo ahli-g'uvokorlar va ular tasarrufidagi yer-mulk va suvlar hamda ulardan foydalanish usullari. To'rt turdagi yerga egalik qilish: yirik mulkdor-dehqon qo'rg'onlari va ekin paykallari; masjid va madrasalarga tegishli vaqf yerlari; qo'shchi kashovarzlarning xususiy yerlari va jamoa yerlari-korizlar-yer osti sug'orish inshootlari vositasida o'zlashtirilgan umumziroatkorkorlarning ekinzor paykallari.

4-mavzu. O'RTA ASRLARDA O'ZBEKISTONDA YER VA SUV MUNOSABATLARI (IX-XIII ASRLAR)

O'rta asrlar Movarounnahr xo'jaligi, yer egaligi. Turli-tuman suv inshootlarining (to'g'on, band, nova, koriz, chiqir, charxparrak, suvayirg'ich, miftoh) qurilishi. Abdulloh Tohiriy tomonidan suv ta'minotini tartibga solish maqsadidagi qo'lanma "Kitob al-Kuniy" ("Ariqlar haqida kitob") ning yaratilishi. Zarafshonning

quyi oqimidagi kanallar: Shohrud, Shopurkom, Karmana, Xarqonrud, Govxitfar, Somjan, Poykon, Novqand, Romitan, Varaxsha, Xaromkon

Komi Daymun, Arvon, G'ifar, Zar, Navkanda, Varaxsha, Xoma va boshq. Zar kanalining 12 ta shoxobga bo'linishi. Zarafshonning o'rta va yuqori oqimlaridagi sug'orish inshootlari. Zarafshon daryosidan Samarqand rustoqlaridan sakkiztasining sug'orilishi. Darg'om va Pay kanalarining kengaytirilishi. Somoniy Yahyo ibn Asad davrida xalifa Mo'tasim tomonidan Chochda yangi kanal qazish uchun mablag' ajratilishi. X asrda Xonbandi, XII asr boshlarida Qoraxoniylar davrida G'ishbandi, X-XII asrlarda G'azna viloyati G'azniband, Saxanband va Saridehband suv omborlarining qurilishi. Arslonxon hukmronligi davrida Poykentni sug'orish uchun ariq qazdirishga samarasiz urinishlar va Buxoro qadimgi sug'oriladigan yerlarining suvsizlikdan qurib qolishi. Yerga egalik qilish turlari: "mulki sultoniy", "mulk yerlari", "mulki xos" "vaqf yerlari". **Qoraxoniylar davrida qishloq xo'jaligining ahvoli.** Iqto erlarining kengayishi. **Xorazmshoh-Anushteginlar davrida qishloq xo'jaligi va er-suv munosabatlari.**

5-mavzu. CHIG'ATOY ULUSI DAVRIDA YER EGALIGI VA QISHLOQ XO'JALIGI

Mug'ullar istilosi oqibatida Movarounnahr va Xorazm dehqonchilik viloyatlarining vayron qilinishi. Samarqandni suv bilan ta'minlovchi yagona suv inshooti – Qo'rg'oshin navosi ("Jo'yi Arziz"), Marvning bosh to'g'oni – Sultonband va boshqa to'g'onlarning buzilishi. Gurganj yaqinida Jayhun daryosini to'sib turgan to'g'onning buzilishi natijasida shaharning suv ostida qolishi va Sariqamish botig'ida yangi ko'lning hosil bo'lishi. Ekin maydonlarining qisqarishi, dehqonchilikning tanazzulga uchrashi. Dehqonlardan olinadigan soliqlar.

Chig'atoy ulusi davrida qishloq xo'jaligi. Mo'g'ullarning o'troqlashuvi. Yer egaligi turlari: mulki devon, mulki inju, mulki vaqf, mulk yerlari. Iqtador va suyurg'ol egalari. Korandalar, kadivarlar, muzoriylar.

6-mavzu. AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA YER-SUV MUNOSABATLARI

Amir Temur hukmronligi davrida yer-suv munosabatlari. Amir Temur va temuriylar tomonidan Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo, Marv, Tus vodiysi hamda Hirot va uning atrofida yirik sug'orish inshootlarining barpo etilishi. Yangi qishloqlar va bog'larning barpo qilinishi. Kobul yaqinidagi Jo'yinav dahasida Bodon anhorining barpo etilishi. 1381 yili Amir Temurning Murg'ob vodiysini obodonlashtirish haqidagi Farmoni va sarkardalarning Dilkusho, Ganjravon, Ganjxona, Umar Tobon, Shayx Abu Sa'id, Shayx Ali Bahodir, Davlatshoh Jondor, Gulbog'on, Hasan Jondor, Bu Alouddin inoq, Sahdak, Purdor, Ali Malik, Oq Bug'o, Davlatshoh bihisht, Sanjidak, Mangli Xoja, Kebekchi yurtchi, Qutlug' xotun kabi kanal va ariqlarni qazilishida boshchilik qilishi. Darg'om anhoridan chiqarilgan Angor kanalining qayta tiklanishi. Samarqand atrofidagi Jo'ybori Bozor, Jo'ybori Mazdohin, Jo'ybori Obirahmat, Jo'ybori Koranda, Jo'ybori Jadid ariqlari va ulardan 72 qishloq suv bilan ta'minlanishi. 1401 yilda Kavkazning Boylaqon mavzeida Amir Temur farmoni bilan Araks daryosidan chiqarilgan Barlos kanali.

Temuriylar davrida yer-suv munosabatlari. Shohruh Mirzo tomonidan

Murg'ob daryosining bosh to'g'oni – Sultonbandning tiklanishi. Mirzo Ulug'bek hukmronligi yillarida Buxoro vohasidagi Somonjuq dashtiga suv chiqarilishi. Sulton Husayn tashabbusi bilan Marviruddan yangi kanal qazilishi. Alisher Navoiy tomonidan To'ruqband suv omborining barpo etilishi. Toshhovuz, darg'ot, navo, chiqir, charxparrak, qaynama, sharshara, osma ko'prik, xandaq, tazar, sardoba kabi turli-tuman suv inshootlarining qurilishi. Yer egaligi turlari: "mulki devoniy", "mulk", "mulki vaqf", "jamoa yerlari". Suyurg'ol egaligi va uning huquqlari. Tarxon yorlig'i va tarxon egalarning nufuzi. Qishloq xo'jaligidan yig'iladigan soliqlar. Ekin maydonlariga ishlov beruvchi "muzoriylar": davlat yerlarida ishlovchi muzoriylar; mulkdorlarning yerlarini ishlovchi muzoriylar; o'z yeriga ega bo'lgan dehqonlar; vaqf mulklarida ishlovchi muzoriylar.

7-mavzu. BUXORO XONLIGIDA YER - SUV MUNOSABATLARINING UMUMIY HOLATI VA DEHQONCHILIK

Shayboniylar hukmronligi davrida yer-suv munosabatlari. XVI asr boshlarida Shayboniyxon tomonidan Samarqandning Cho'ponota tepaligi yonida Shayboniyxon suv ayirg'ich ko'prigining qurilishi. Shayboniyxonning yer-suv hamda soliq masalalarini tartibga solish maqsadida Samarkand yaqinida Konigil manzilida qonunshunos olimlarni to'plab o'tkazgan maxsus kengashi. Abdullaxon hukmronlik qilgan davrda (1557—1598) mamlakatda amalga oshirilgan qurilish va irrigatsiya ishlari. 1583 yilda Zarafshon vodiysining shimolida joylashgan Nurota tizma tog'idan oqib tushadigan Oqchob soyining darasi ichiga Abdullaxonbandi suv ombori, Zarafshon daryosi suvining taqsimotini tartibga solishda Zarafshon daryosi ustiga 1582 yilda qurilgan Puli Karmana, XVI asrning ikkinchi yarmida bino qilingan Puli Mehtar Qosim, Puli Chahorminor, Puli Jondor kabi suv o'lchagich va taqsimlagich inshootlarning qurilishi. XVI asrning ikkinchi yarmida Tuyatortar kanalining chiqarilib, Jizzax vohasi suv ta'minotining yaxshilanishi. Murg'ob vodiysining yuqori qismida Ko'shk soyi to'silib Xovuzixon suv omborining barpo etilishi. Buxoro xonligida yangi yerlarni o'zlashtirishda Jo'ybor xo'jalarining tutgan o'rni. Xo'ja Kaab kanalining qazilishi va Somonjuq dashti obod etilishi, Afshona qishlog'igacha kanal chiqarilishi, Amudaryodan Chorjo'y atroflariga suv olib kelinishi, Romitan tumani kanalidan shoxob kovlanib, Sevinj qishlog'i etagidagi dasht yerlar obod etilishi, Vaxsh daryosidan suv chiqarish uchun kanal qazilishi. Xonlikdagi yer egaligi shakllari.

Ashtarxoniylar hukmronligi davrida yer-suv munosabatlari. XVII asr va XVIII asrning birinchi yarmida Buxoro xonligida tarqoqlikning kuchayishi hamda Xiva xonligi bilan bo'lgan o'zaro urushlar natijasida quyi Zarafshonning irrigatsiya xo'jaligiga putur yetishi, sug'orma dehqonchilik yerlarining maydoni qisqarib ketishi.

8-mavzu. MANG'ITLAR SULOLASI HUKMRONLIGI YILLARIDA BUXORO AMIRLIGIDA YER-SUV MUNOSABATLARI

Mang'itlar sulolasi hukmronligi yillarida Buxoro amirligida yer-suv munosabatlari. XVIII asrning oxiri va XIX asrning birinchi yarmida Buxoroda mang'itlar hukmronligi o'rnatilib, amirlikda sug'orish tizimi yaxshilash bo'yicha bir qator tadbirlarining o'tkazilishi. Zarafshon vodiysida Jo'yi Xurmo va Jo'yi

Sarazm kanallarining qurilishi, Darg'om arig'i to'g'onining qayta tiklanishi, Panjikent yaqinida, Sheroz va Urgut tumanlaridagi ariqlar, Samarqand yaqinidagi Oqdaryo va Qoradaryodan chiqarilgan ariqlarning qayta qazilishi. Amir Shohmurod davrida Urgut tumanida Qozonariq, Sheroz tumanida Toymanariq, Sugut tumanida To'g'uzariq kabi kanallarning chiqarilishi.

9-mavzu. XIVA XONLIGIDA YER - SUV MUNOSABATLARINING UMUMIY HOLATI VA DEHQONCHILIK

Xiva shayboniylari sulolasi hukmronligi davrida yer-suv munosabatlari. XVI asrning o'rtalaridan Ko'hna Urganch, Vazir, Adoq tumanlarining suv qurib qolganligi sababli sahroga aylanishi. Janubiy Xorazm hududi XVII asrning birinchi yarmidai boshlab, o'zbek va turkmanlar o'rtasida yer, binobarin, suv uchun kurash maydoniga aylanishi. Abulg'ozil davrida xonlik iqtisodiy va siyosiy jihatdan yuksalishi. Anushaxon hukmronlik qilgan davrda (1663—1686) Janubiy Xorazmda ikkita katta Shohobod va Yormish kanallarining qurilishi.

Qo'ng'irotlar sulolasi hukmronligi davrida yer-suv munosabatlari. Muhammad Rahimxon davrida 1815 yilda Qilich Niyozboy kanalining qurilishi. Qilich Niyozboy kanalidan chap tomonga Beshuyli, o'ng tomonga esa, Gurlan, Nukus, Uyg'ur, Polvonbek kanallarining ajralib chiqishi. 1828 yilda Polvonyopning yangi boshi Toshsaqoning qurilishi va 1831 yilda Ko'hna Urganch tumaniga kanal o'tqazilishi. Qorako'z va Qilich Niyozboy kanallarining Muhammad Rahimxonning ikki lashkarboshisi – Qilich Niyozboy va Davlat Qorako'z tomonidan qurilishi. XIX asrning ikkinchi o'n yilligida Amudaryo suvlarining Lovzonga qarab o'pirilib ketishi natijasida Shomurod, Sipohiy va Qoraqalpoqyorgan kabi kanallar o'tkazilishi hamda bu yerlarning Xonobod nomini olishi. Suvning taqsimlanishi: saqo – arna – yop – badoq – solma – tortma. Doldarg'a, toqurtqa va uning ahamiyati. Suv chiqarish qurilmalari: «sepma», «depma», «nova», chig'ir. To'g'onlar va ularning tuzilishi. Xiva xonligidaga yerga egalik qilish shakllari. Adno, avsat, a'lo.

10-mavzu. QO'QON XONLIGIDA YER - SUV MUNOSABATLARINING UMUMIY HOLATI VA DEHQONCHILIK

Minglar sulolasi hukmronligi davrida yer-suv munosabatlari. Qo'qon xonligida Umarxon tomonidan XIX asrning birinchi yarmida Yangiariq kanali, Madalixon tomonidan Xonariq, Xudoyorxon tomonidan XIX asrning 60-yillari Ulug'naxr kanallarining barpo etilishi.

Minglar sulolasining so'nggi vakillari hukmronligi davrida yer-suv munosabatlari. Xonliklardagi yer egaligi turlari: davlat yerlari mulki sultoniy, masjid, madrasa va xanoqohlarga tegishli vaqf yerlari hamda xususiy mulklar. Barcha turdagi yerlarda mehnatkash ziroatkor qo'shchilar hissadorlik asosida dehqonchilik qilishi. Davlat tasarrufidagi yerlarning bir qismi daromatidan foydalanish uchun shahzodalarga, yirik diniy ulamolarga tanho shaklida i'nom etilishi. Bunday mulklar soliqdan ozod qilinib, "Mulki xurri xolis" deb yuritilishi.

11-mavzu. O'RTA OSIYONING ROSSIYA IMPERIYASI TOMONIDAN ZABT ETILISHI VA YER-SUV MUNOSABATLARINING

MUSTAMLAKACHILIKKA MOSLASHTIRILISHI

Rossiya imperiyasining Turkistondagi agrar siyosatdan ko'zlagan bosh maqsadi va asosiy yo'nalishlari ("paxta", "sug'orish", "ruslarni ko'chirib keltirish"). Yer-suv munosabatlarinig mustamlakachilikka moslashtirilishi. Turkiston general-gubernatorligi tomonidan Buxoroni «itoatda tutib turishning garovi» sifatida Zarafshon daryosi suv taqsimotiga aralashuvi.

XIX asrning 70-yillarida rus irrigatorlari tomonidan voha suv xo'jaligining umumiy holati, Zarafshon daryosining suv balansi, vohadagi ekin yerlarining maydoni, ziroatlar navi va ularning suvga bo'lgan ehtiyojlari o'rganilishi, shu asosda Samarqand va Buxoro o'rtasida Zarafshon daryosi oqimining "barobar taqsimlash". XIX asrning 80-90-yillaridan boshlab Samarqand vohasida sug'orma dehqonchilik, ayniqsa sholikorlikning kengayishi hamda Buxoro vohasida suv tanqisligi kuchayishi. Birinchi jahon urushining boshlanishi oqibatida rus irrigatorlarining Amudaryo, Sirdaryo, Murg'ob va Tajan daryolari havzasida olib borgan tekshirishlari, Zarafshon vodiysida o'tkazilgan tadqiqotlarining oxiriga yetkazilmaganligi.

Mazkur davrda sug'orma dehqonchilikning deyarli asosiy qismi puldor boylar va ayrim rus ma'murlari mulklarigi aylanishi. Puldorlar yangi o'zlashtirilgan yerlarni ijaraga olib, ularda yersiz korandalarning kuchidan foydalanishi. "Posira".

12-mavzu. SOVET HOKIMIYATI DAVRIDA YER VA SUVGA BO'LGAN MUNOSABAT.

Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi va uning iqtisodiy siyosati. Sovetlarning yerni sotib olish va sotish haqidagi qarori. Diniy muassasalar tasarrufidagi mulklar tugatilishi. 1918-1919, 1920-1921 yillarda o'lkada yer-suv islohotlari. "Qo'shchi" ittifoqi. Yer ishlari Xalq Komissarligining tuzilishi. O'lkada hukmron partiya manfaatlarini amalga oshirish uchun markazning paxtachilikni yanada rivojlantirish borasida qabul qilgan qarorlari.

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida irrigatsiya ishlari. Dastlabki meliorativ shirkatlar. Sovet hokimiyatining quloqlashtirish siyosati va uning oqibatlari. Qishloq xo'jaligini ilmiy jihatdan sotsialistik xo'jalikka aylantirish borasidagi tadbirlar. Bosh paxta qo'mitasi. Toshkentda qishloq xo'jaligi va melioratsiya fakultetlarini tuzilishi.

Suv xo'jaligi va qishloq xo'jaligi vazirligi. O'lkada "kolxoz"-jamoah xo'jaliklari, "sovxoz"larning ya'ni sho'roning sovet xo'jaliklari tashkil etilishi. Paxta monopoliyasining yuzaga kelishi. Mamlakatda butunittifoq paxtachilik ilmiy tekshirish institutining tuzilishi, uning O'rta Osiyo filiali. Qishloq xo'jaligi uchun kadrlar tayyorlash siyosati va uning oqibatlari. Markaziy Farg'ona, Mirzacho'l, Qarshi Surxon-Sherobod cho'llarining o'zlashtirilishi. Suv taqsimoti yaxshilash borasida amaliyot joriy etilgan katta sug'orma dehqonchilik maydonlari meliorativ holati yomonlashib, sho'rlanib ketishi. Irrigatsiya va melioratsiya ishlarini tashkil etish, ekologik muammo-larning paydo bo'lishi. Orol fojeasi.

XX asr 80 yillarida O'zbekistonning qishloq xo'jaligidagi ahvol. Yerni o'g'itlash, kimyoviy moddalar sepilishi va uning aholi salomatligiga ta'siri. "Paxta ishi" qatag'onlari va uning tub mazmun-mohiyati. 1989 yilning ikkinchi yarmidan O'zbekistonda qishloq xo'jaligini yaxshilash borasidagi tadbirlar.

13-mavzu. MUSTAQILLIK YILLARIDA YER VA SUV MUNOSABATLARI

Tarixiy-madaniy viloyatlar umumiy tavsifi. Asosiy arxeologiya yodgorliklari. Yirik shaharlar, dehqonchilik qishloqlari va boshqa aholi manzilgohlari. Qurilish va me'morchilik. Hunarmandchilik turlari (kulolchilik, metallarga ishlov berish, to'qimachilik, zargarlik). Haykaltaroshlik, haykalchalar va rang-tasvir san'ati. O'rta Osiyoning Arab xalifaligi tarkibiga kiritilishi. Islom dini mafkurasiga xos madaniyatning shakllanib borishi. O'rta Osiyo rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar davrida. Rivojlangan va so'nggi o'rta asrlar me'morchiligi va moddiy madaniyati xususiyatlari.

Mustaqillik yillari O'zbekistonda agrar islohotlarning boshlanishi. Agrar islohotlarning huquqiy asoslarini yaratilishi. Agrar sohada amalga oshirilgan islohotlarning bosqichlari. Respublika qishloq xo'jaligida bozor munosabatlarini shakllantirishning o'ziga xos yo'li. Aholining oqilona ish bilan ta'minlash siyosatini amalga oshirilishi. Yangi iqtisodiy munosabatlarni boshlanishi respublikada shaxsiy yordamchi xo'jaliklarni mustahkamlash siyosati. Ularning shaxsiy tomorqalarni kengaytirish, yangi sug'oriladigan yerlarni shaxsiy xo'jaliklar va bog'-dala hovli uchastkalariga ajratib berish yo'li bilan aholini amalda yer bilan ta'minlashdan iborat ekanligi. Davlat tasarrufidan chiqarib, mulkchilikning nodavlat shakliga o'tkazish jarayonida tashkil etilgan uyushmalar. Ta'minot shirkatlari. Xizmat shirkatlari. Ishlab chiqarish shirkatlari. Qayta ishlash shirkatlari. Saqlash shirkatlari. Sotish shirkatlari.

Dehqon xo'jaliklarining tashkil etilishi, ularning qishloqda mulkdorlar tabaqasining samarali shakli sifatidagi o'rni. Dehqon va fermer xo'jaliklariga yer uchastkalariga egalik qilish va foydalanish uchun berilishi. Fermer xo'jaliklarini agrar islohotlarning asosiy yo'nalish sifatida shakllantirilishi va faoliyati, ularning xususiy mulk egasi sifatida shakllanishi. Qishloqda bozor infratuzilmasining shakllantirilishi: yutuqlar va muammolar. Qishloqda uy-joy qurish masalalari. **Klasterlarning tashkil etilishi va funksiyalari.** Mustaqillik yillarida yer - suv munosabatlari. Davlat, xususiy, fermerlik va klasterlik yerlari. Mustaqillik yillarida O'zR Prezidentining yer-suv munosabatlari bilan bog'liq farmonlari va qarorlari. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining yer-suv munosabatlari bilan bog'liq qarorlari. Mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatidagi yer - suv munosabatlari.

III. Seminar mashg'ulotlari bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Seminar mashg'ulotlari uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. O'zbekistonda dehqonchilik madaniyatining shakllanishi
2. Qadimgi davlat birlashmalarining shakllanishida yer va suv munosabatlari
3. Ilk o'rta asrlarda yer egaligi munosabatlari
4. O'rta asrlarda O'zbekistonda yer va suv munosabatlari (IX-XIII asrlar)
5. Chig'atoy ulusi davrida yer egaligi va qishloq xo'jaligi
6. Amir Temur va temuriylar davrida yer-suv munosabatlari
7. Buxoro xonligida yer - suv munosabatlarining umumiy holati va dehqonchilik
8. Mang'itlar sulolasi hukmronligi yillarida Buxoro amirligida yer-suv munosabatlari
9. Xiva xonligida yer - suv munosabatlarining umumiy holati va dehqonchilik
10. Qo'qon xonligida yer - suv munosabatlarining umumiy holati va dehqonchilik
11. O'rta Osiyoning Rossiya imperiyasi tomonidan zabt etilishi va yer-suv munosabatlarining mustamlakachilikka moslashtirilishi
12. Sovet hokimiyati davrida yer va suvga bo'lgan munosabat.
13. Mustaqillik yillarida yer va suv munosabatlari

Seminar mashg'ulotlari multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada bir akademik guruhga bir professor-o'qituvchi tomonidan o'tkazilishi zarur. Mashg'ulotlar faol va interfaktiv usullar yordamida o'tilishi, mos ravishda munosib pedagogik va axborot texnologiyalar qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. 1. Inson hayotida yer va suvning hayotiy mohiyati.
2. Yaylov chorvachiligi hamda sug'orma dehqonchilik va yer – suv masalalari.
3. Ishlab chiqarish xo'jaliklarining taraqqiyoti va mulkchilikning o'rnatilishi.
4. IX-XIII asrlarda Movarounnahrda yer-suv munosabatlari
5. Mo'g'ullar davri birlamchi manbalarida yer-suv munosabatlari masalalarining yoritilishi
6. Temuriylar davri birlamchi manbalarida yer-suv munosabatlari masalalarining yoritilishi.
7. Buxoro xonligi davri birlamchi manbalarida yer-suv munosabatlari masalalarining yoritilishi.

8. Muhammadjonovning Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi (qadimgi davrdan to XX asr boshlarigacha) asari
9. Ya. G'ulomovning Xorazmning sug'orilish tarixi (T.: Fan 1959.) asari.
10. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yer-suv munosabatlari bilan bog'liq farmonlari.
11. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining yer-suv munosabatlari bilan bog'liq qarorlari.
12. Ishlab chiqaruvchi xo'jaliklar: chorvachilik hamda dehqonchilikning yuzaga kelishi.
13. Qadimgi suv inshootlari va fan taraqqiyoti.
14. Paxta yakkahokimligining Orol fojeasini keltirib chiqarishi.
15. Sovetlar tuzumi davrida yer va suvga bo'lgan munosabat
16. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining yer-suv munosabatlari bilan bog'liq qarorlari.
17. Mustaqillik yillarida yer - suv munosabatlari
18. Mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatidagi yer - suv munosabatlari.

Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan referatlar tayyorlash va uni taqdimot qilish tavsiya etiladi.

3.

V. Ta'lim natijalari (kasbiy kompetentsiyalari)

Fanni o'zlashtirish natijasida talaba:

- Yer – suv munosabatlari maxsus fanining maqsad va vazifalari, uning nazariy va amaliy asoslari ko'nikmasiga ega bo'lishi va ulardan ilmiy maqsadlarda foydalanishni hamda yer-suv munosabatlariga oid manbalarni; Yer-suv munosabatlarining jamiyat taraqqiy etishidagi o'rnini; O'zbekistonda yer-suv munosabatlarining Sharq mamlakatlaridagi singari taraqqiyot bosqichiga ega bo'lganligini haqida **tasavvur va bilimga ega bo'lishi;**
- Yer-suv munosabatlariga oid manbalarni, tarixiy ma'lumotlarni ilmiylik, tarixiylik, xolislik va haqqoniylik asosida tahlil qilish, **o'rganish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak;**
- Yer-suv munosabatlari bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish. Yer-suv munosabatlari bo'yicha ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar olib borish **malakalariga ega bo'lish kerak.**

4.	<p style="text-align: center;">VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari:</p> <p>ma'ruzalar; interfaol keys-stadilar; seminarlar (mantiqiy fikrlash, tezkor savol-javoblar); guruhlarda ishlash; taqdimotlar qilish; individual loyihalar; jamo bo'lib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar.</p>
5.	<p style="text-align: center;">VII. Kreditlarni olish uchun talablar:</p> <p>joriy, oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo'yicha yozma ishni muvaffaqiyatli topshirish.</p>
6.	<p>Asosiy adabiyotlar:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zamonov A., To'xtabekov K. Buxoro xonligida siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar (Shayboniylar sulolasi davri). – Toshkent: "BAYOZ", 2018. 2. Komilov O. O'zbekistonda sug'orish tizimi rivojlanishi: yutuqlari, muammo va oqibatlari. Akademya nashri. –Toshkent: 2016. 3. Mavlanov U., Xoliqulov A., Usarov U. O'zbekistonda yer-suv munosabatlari (IX - XV ASRLAR). – Toshkent: «TURON-IQBOL», 2018. 4. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). 1-3-tom. Mas'ul muharrirlar: R. Abdullaev, Q. Rajabov, M. Rahimov.-Toshkent: O'zbekiston, 2019. 5. O'zbekistonda yer-suv munosabatlari tarixidan (qadimgi – ilk o'rta asrlar davri) [Matn] / tuzuvchilar: O'. Mavlonov, A.Xoliqulov. – Toshkent: «TAMADDUN», 2017. <p>Qo'shimcha adabiyotlar:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T.1. –Toshkent.: O'zbekiston. 2017. 2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent.: O'zbekiston. 2017. 3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent.: O'zbekiston. 2017. 4. Muhammadjonov A.R. Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi (qadimgi davrdan to XX asr boshlarigacha). - T.: Fan 1972.

5. G'ulomov Ya.G., Xorazmning sug'orilish tarixi . T.: Fan 1959.
6. Muhammadjonov A. O'zbekistonni qadimgi gidrotexnika inshootlari - T.: O'zbekiston 1997.
7. Bartold. V.V. K istorii orosheniya Turkestana / Soch. v 9 tomax. – M.: Nauka, 1965. T. III. – C. 95-231.
8. Bartold. V.V. Svedeniya ob Aralskom more i nizovyax Amudari s drevneyshix vremen do XVI veka / Soch. v 9 tomax. – M.: Nauka, 1965. T. III. –C. 13-94.
9. Gulyamov Ya.G. Issledovanie istoricheskoy gidrografii nizovev Kashkadari i Zerafshana // IMKU. – Tashkent: Fan, 1963. Выр. 6. – S. 17-21.
10. Gulyamov Ya.G. Istoriya orosheniya Xorezma s drevneyshix vremen do nashix dney. – Tashkent: Izd. AN UzSSR, 1957. – 314 s. s ill. i kart.
11. Gulyamov Ya.G., Islamov U., Askarov A. Pervobytnaya kultura i vzniknovenie oroshaemogo zemledeliya v nizovyax Zerafshana. – Tashkent: Fan, 1966. – 266 s.
12. Gulyamov Ya.G., Osvoim zemli drevnego orosheniya, Zemli drevnego orosheniya i perspektivy ix selskoxozyaystvennogo ispolzovaniya, M., Izd-vo «Nauka», 1969, str. 63—74.

Elektron-axborot manbalari:

1. www.ziyonet.uz
2. www.edu.uz
3. www.google.uz
4. www.fvat.uz
5. www.mirknig.ru
6. wikipedia.ru

1. **Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan.**

2. **Fan/modul uchun mas'ullar:**

Yormatov Fahriddin Joylovovich – TISU Ijtimoiy- gumanitar fanlar kafedrasini mudiri, tarix fanlari nomzodi.

Allamuratov Shuhrat Ashurovich–TISU Ijtimoiy- gumanitar fanlar kafedrasini katta o'qituvchisi, falsafa doktori (PhD).

9. **Taqrizchilar:**

Qobulov Eshbolta Atamuratovich – TISU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, tarix fanlari doktori, professor.

Abduqayumov Asror Rayimovich – TerDU jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash, nazorat va monitoring bo'limi boshlig'i, tarix fanlari nomzodi, dotsent.